

■ Μάχες και Ναυμαχίες της Ελληνικής Έπανάστασεως

Πολιορκία και Έξοδος του Μεσολογγίου (1825-1826)*

† Κυριακή των Βαΐων, 10η Απριλίου 1826

Άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει.
 Λαλεῖ πουλί, παίρνει σπυρί, κι ἡ μάνα τὸ ζηλεύει.
 Τὰ μάτια ἡ πείνα ἐμαύρισε' στὰ μάτια ἡ μάνα μνέει.
 Στέκει ὁ Σουλιώτης ὁ καλὸς παράμερα καὶ κλαίει:
 «Ἔρμο τουφέκι σκοτεινὸ, τί σέχω γὰρ στὸ χέρι;
 Ὅπου σὺ μοῦ ἴγινες βαρὺν κι ὁ Ἀγαρηνὸς τὸ ξέρει».

(Διονύσιος Σολωμός, «Ελευθεροί Πολιορκημένοι», Σχέδιασμα Β')

Τὸ Μεσολόγγι κήρυξε τὴν ἐπανάσταση στὶς 20 Μαΐου 1821 μὲ τὸν ὄπλαρχηγὸ Δημήτριο Μακρῆ. **Τὸ 1822**, μετὰ τὴν ἥττα τῶν Ἑλλήνων στὴν μάχη τοῦ Πέτα, τὰ τουρκικὰ στρατεύματα κατευθύνθηκαν πρὸς τὸ Μεσολόγγι καὶ πολιορκήσαν τὴν πόλη. **Ἡ** Πρώτη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου διήρκεσε δύο μῆνες καὶ ἔληξε μὲ ἀποτυχία τῶν τουρκικῶν δυνάμεων νὰ κυριεύσουν τὴν πόλη.

Στὰ μέσα τοῦ 1823 οἱ τουρκικὲς δυνάμεις σχεδίασαν νέα ἐκστρατεία πὺν περιλάμβανε πολιορκία καὶ κατάληψη τοῦ Μεσολογγίου. **Μετὰ** ἀπὸ σκληρὲς μάχες πὺν δόθηκαν στὴν περιοχή τῆς Εὐρυτανίας, τὰ τουρκικὰ στρατεύματα κατευθύνθηκαν πρὸς τὸ Μεσολόγγι. **Οἱ** ἀρχὲς καὶ οἱ κάτοικοι τῆς πόλης προετοιμάστηκαν γιὰ πολιορκία, ὅμως

Ἡ Μάχη τῶν Χριστουγέννων κατὰ τὴν πρώτη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου τὸ 1822. Ἔργο τοῦ Γάλλου ζωγράφου Alphonse de Neuville (1835-1885).

τὰ τουρκικὰ στρατεύματα προτίμησαν νὰ πολιορκήσουν τὸ Αἰτωλικό. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀναφέρεται συχνὰ ὡς Πολιορκία τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ Δεύτερη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου.

* * *

Μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη νὰ καταλάβει τὸ Μεσολόγγι τὸ 1822, καὶ τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ τὸ 1823, ὁ Σουλτᾶνος ἐπέλεξε τὸν ἰκανότερο στρατηγὸ του Ρεσίτ πασᾶ, στὸν ὁποῖο καὶ παραχώρησε πλήρεις ἐξουσίες διορίζοντάς τον, παράλληλα, ἀρχιστράτηγο (σερασκέρη) καὶ στρατιωτικὸ διοικητὴ ὁλόκληρης τῆς Στερεᾶς (Ρούμελη βαλεσῆ). Ὁ Κιουταχῆς, ὅπως ἐπίσης ὀνομαζόταν λόγω τῆς καταγωγῆς του ἀπὸ τὴν Κιουτάχεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στρατοπέδευσε τὸ Μάρτιο τοῦ 1825 ἔξω ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα καὶ ἄρχισε ἀθρόα στρατολογία μεταξὺ τῶν Ὀθωμανικῶν πληθυσμῶν, ἐνῶ, μὲ τὴν βοήθεια τοῦ ἐξωμότη Γ. Βαρνακιώτη καλοῦσε τοὺς χριστιανοὺς σὲ ὑποταγή, μὲ τὴν ὑπόσχεση τῆς ἔγγραφης ἀμνηστίας, κατ' ἐντολὴ τοῦ Σουλτάνου.

Μπροστὰ στὴν μεγάλη ἀπειλὴ ποὺ συνιστοῦσε ἡ παρουσία τοῦ Κιουταχῆ, ὁ ὁποῖος ἔπειτα ἀπὸ συνολικὴ προετοιμασία τρεισήμισι μηνῶν, στίς 15 Ἀπριλίου 1825 ἔφτασε μπροστὰ στὸ Μεσολόγγι ἐπικεφαλῆς 30.000 Τούρκων, ἡ ἑλληνικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδας ἐξέδωσε ἀνακοίνωση, καλώντας τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας σὲ συστράτευση.

Τὴν ἴδια στιγμή στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλης βρισκόνταν περίπου 4.000 ἄνδρες (ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ χίλιοι ἦταν προχωρημένης ἡλικίας) καὶ 12.000 γυναικόπαιδα. **Οἱ** λεπτομέρειες αὐτῆς τῆς δεύτερης πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου ἔγιναν γνωστὲς ἀπὸ τίς εἰδήσεις τῆς ἐφημερίδας τοῦ Μάγερ ποὺ ἐκδίδονταν ἐκεῖνη τὴν περίοδο. **Σ**τὴν ἐφημερίδα ἐκεῖνη δημοσιεύθηκε ἡ ἑλληνικὴ προκήρυξη, μὲ ἡμερομηνία 7 Μαρτίου

1825 καί, ἐκτὸς τοῦ Μάγερ, ἔφερε τὴν ὑπογραφή τοῦ Κ. Πεταλᾶ. **Π**αράλληλα, ὁ στρατηγὸς Ἀνδρέας Ἴσκος διατασσόταν νὰ ἀναλάβει τὴν ὑπεράσπιση τοῦ Μακρυνόρους, ἐνῶ τὴν 1η Ἀπριλίου τὸ Ἐκτελεστικὸ Σῶμα ποὺ ἔδρευε στὸ Ναύπλιο ζήτησε ἀπὸ τοὺς προεστοὺς τῆς Ὑδρας τὸν ἀπόπλου μιᾶς πολεμικῆς μοίρας γιὰ τὴν προστασία ἀπὸ θαλάσσης. **Α**ρχηγὸς τῶν ὄπλων τοῦ Μεσολογγίου διορίσθηκε ὁ Νικόλαος Στουρνάρης.

Νικόλαος
Στουρνάρης
(1775-1826).

Λίγο πρὶν ξεκινήσει τὸν βομβαρδισμό τῆς πόλης, ὁ Κιουταχῆς πρότεινε μὲ διαπραγματεύσεις τὴν παράδοσή της. Ἀφοῦ ὅμως οἱ τουρκικὲς προτάσεις ἀπορρίφθηκαν, τὸ Μεσολόγγι ἀποκλείστηκε διὰ θαλάσσης ἀπὸ τὸν στόλο τοῦ Μεχμέτ Χιουρὲφ πασᾶ καὶ τοῦ Γιουσούφ πασᾶ ποὺ κατόρθωσε νὰ προσπελάσει καὶ τὴν λιμνοθάλασσα.

Οἱ πολιορκητὲς ἄρχισαν τὶς ἐφόδους, ἀλλὰ οἱ πολιορκούμενοι ἀμύνονταν μὲ ἐπιτυχία ἐπιδιορθώνοντας τοὺς προμαχῶνες καὶ διενεργώντας ἀλεπάλληλες ἐξόδους. Στὶς 3 Ἰουλίου ἡ δύναμη τοῦ στόλου αὐξήθηκε μὲ τὴν ἄφιξη 40 ἑλληνικῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα τελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγία τῶν Μιαούλη καὶ Σαχτούρη. Γιὰ ἓνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖο διακόπηκε ὁ ναυτικὸς ἀποκλεισμός (ἑλληνικὸς στόλος ἀσχολήθηκε μὲ τὴν καταδίωξη τοῦ τουρκικοῦ μέχρι τὴν Μάνη), ἡ πόλη ἀνεφοδιάστηκε μὲ τρόφιμα καὶ στρατιωτικὸ ὑλικό, ἐνῶ τὸ ἠθικὸ τῶν πολιορκημένων ἀνέκαμψε. Στὸ μεταξὺ εἰσῆλθαν στὴν πόλη (7 Αὐγούστου) ἐνισχύσεις Σουλιωτῶν καὶ τοῦ Κίτσου Τζαβέλα, πλαισιώνοντας τὴν ἀποδεδειγμένη φρουρά. Στὸ τουρκικὸ στρατόπεδο, μολονότι καὶ ἐκεῖ οἱ ἀπώλειες ἦταν σημαντικὲς, ὁ Κιουταχῆς ἀποφάσισε τὴν συνέχιση τῆς πολιορκίας.

* * *

Ἡ κατάσταση μεταβλήθηκε, ὅταν στὰ τέλη τοῦ 1825 κατέφθασε στὸ ἐχθρικὸ στρατόπεδο ὁ Ἴμπραῆμ μὲ ἀξιόλογες στρατιωτικὲς δυνάμεις, πάνω ἀπὸ 15.000 Αἰγυπτίους. Ὁ Μεχμέτ Χιουρὲφ ἐπανέλαβε τὸν ἀποκλεισμό, ἀλλὰ ὁ Μιαούλης κατάφερε νὰ ἀνεφοδιάσει τὸ Μεσολόγγι μὲ ὅπλα καὶ τρόφιμα.

Ἡ πίεση ἔγινε ἀφόρητη, μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ τὸν συστηματικὸ κανονιοβολισμό τοῦ Μεσολογγίου ἀπὸ τὸ πυροβολικὸ τοῦ Ἴμπραῆμ (2.000 βόμβες τὸ εἰκοσιτετράωρο). Στὶς 15 Φεβρουαρίου (1826) οἱ πολιορκητὲς διενήργησαν δύο ἐφόδους, οἱ ὁποῖες, ἂν καὶ κατέληξαν σὲ ἀποτυχία, προκάλεσαν σοβαρὲς ἀπώλειες καὶ στὶς δύο πλευρὲς. Οἱ Τοῦρκοι κυρίευσαν τὸ Βασιλάδι, οἱ κάτοικοι τοῦ ὁποίου κατέφυγαν στὸ Μεσολόγγι, ἐπιτείνοντας μὲ τὴν μετακίνησή τους τὸ ἐπισιτιστικὸ πρόβλημα τῆς πόλης. Ἐπειτα ἀπὸ μερικὲς ἀνεπιτυχεῖς ἐπιχειρήσεις τῶν Ὀθωμανῶν ἐναντίον τῆς Κλεισόβας, ὁ Ἴμπραῆμ ἐπεδίωξε νὰ ἐξαντλήσει τοὺς πο-

λιορκημένους με ἀποκοπή ὄλων τῶν ὁδῶν ἐπικοινωνίας καὶ ἐφοδιασμοῦ.

Μετὰ τὴν ἄλωση τῆς νησίδας τοῦ Βασιλαδίου καὶ τὴν πτώση τοῦ Ντολμᾶ, ὁ Αἰγύπτιος ἀρχιστράτηγος συγκέντρωσε ὀλόκληρη τὴν δύναμη πυρὸς ποὺ διέθετε ἀπὸ ξηρὰ καὶ θάλασσα, ἐναντίον τοῦ «Ἀνατολικοῦ», οἱ κάτοικοι τοῦ ὁποίου, ἤδη ἐξαντλημένοι ἀπὸ τὸν πολύμηνο ἀποκλεισμό ποὺ εἶχαν ὑποστεῖ, ἀλλὰ καὶ ἀπογοητευμένοι ἀπὸ τὴν μὴ ἄφιξη τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου πρὸς ἐνίσχυσή τους μὲ τροφίμα καὶ πολεμοφόδια, ἀποφάσισαν νὰ προτείνουν ἀνακωχὴ καὶ παράδοση ὑπὸ ὄρους, τοὺς ὁποίους δέχθηκε, ὁ Ἴμπραήμ, μὲ τὴν ἐγγύηση καὶ τοῦ Κιουταχῆ.

Ἡ ἐξαμελὴς Ἐπιτροπὴ, ποὺ εἶχε σταλεῖ ἀπὸ τοὺς πολιορκημένους στὸ Ναύπλιο γιὰ βοήθεια ἀπὸ τὶς 17 Ἰανουαρίου, μόλις τὸ Μάρτιο κατόρθωσε νὰ ἐξασφαλίσει 400.000 γρόσια γιὰ νὰ κινήσει ἓνα μικρὸ στόλο 25 πολεμικῶν καὶ πυρπολικῶν. **Ὁ** στόλος μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Μιαούλη ἔφθασε τέλη Μαρτίου, ἀλλὰ δὲν κατόρθωσε νὰ διασπάσει τὸν ἐχθρικό κλοιό.

* * *

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1826 συμπληρώθηκε ἓνας χρόνος ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῆς τελευταίας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου. **Παρὰ** τὸν ἀσφυκτικό κλοιό τῶν τουρκοαιγυπτιακῶν δυνάμεων ἀπὸ ξηρὰ καὶ θάλασσα, τὶς ἀλλεπάλληλες ἐπιθέσεις καὶ τὴν «βροχὴ» τῶν 100.000 ὀβίδων ποὺ εἶχε σωριάσει τὰ πάντα σὲ ἐρείπια, οἱ ἐπαναστατικὲς σημαῖες κυμάτιζαν ἀκόμη ὑπερήφανα στὶς ἐπάλλξεις τῶν τειχῶν τῆς «ιερᾶς πόλεως» τῶν Ἑλλήνων.

Ὡστόσο, ἓνας πιὸ φοβερός καὶ ἀνελέητος ἐχθρὸς –ἡ πείνα– ἔκαμψε τοὺς θρυλικούς ὑπερασπιστὲς τῆς. **Ἦδη,** ἀπὸ τὰ μέσα Φεβρουαρίου ἡ κατάσταση στὸ Μεσολόγγι εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται τραγικὴ. **Δὲν** ἀρκοῦσαν πλέον γιὰ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνουν οἱ ἡρωϊσμοὶ καὶ οἱ ἐπιτυχημένες ἐπιθετικὲς ἔξοδοι. **Δὲν** εἶχαν πλέον κανένα μέσο νὰ συντηρηθοῦν.

Μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα Ἰωάννη Μάγερ, ποὺ ἐστάλη στὸν συνταγματάρχη Στάνχοπ ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες τῆς ἀγωνίας –καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴ ἀπὸ ὀβίδα στὶς 20 Φεβρουαρίου τοῦ τυπογραφείου τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν»– ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖο μήνυμα τοῦ προπυργίου τῆς ἑλληνικῆς ἀντίστασης:

«**Τὰ** βάσανα, τὰ ὅποια ὑπομένομεν, καὶ μιὰ πληγὴ τὴν ὅποια ἔλαβα εἰς τοὺς ὤμους, δὲν μὲ ἐσυγχώρησαν μέχρι τοῦδε νὰ σᾶς διευθύνω τοὺς τελευταίους μου ἀσπασμούς.

Κατηντήσαμεν εἰς τοιαύτην ἀνάγκην ὥστε νὰ τρεφώμεθα ἀπὸ τὰ πλέον ἀκάθαρτα

ζῶα καὶ νὰ πάσχωμεν ὅλα τὰ φρικτὰ ἀποτελέσματα τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης. **Ἡ** νόσος ἀνξάνει ἔτι μᾶλλον τὰς δεινοπαθείας, ὑπὸ τῶν ὁποίων θλιβόμεθα. **Χίλιοι** ἐπτακόσιοι τεσσαράκοντα τῶν ἀδελφῶν μας ἐτελεύτησαν καὶ περίπου τῶν ἑκατὸ χιλιάδων σφαιραὶ κανονιῶν καὶ βόμβαι, ριπτόμεναι ἀπὸ τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον, κατεδάφισαν τοὺς προμαχῶνας μας καὶ κατεκρήμνισαν τὰς οἰκίας μας. **Τὸ** δὲ ψῦχος μᾶς ἐνοχλεῖ ὑπερβολικῶς, καθότι εἴμεθα διόλου ἐστερημένοι ἀπὸ ξύλα τῆς φωτιᾶς. **Μὲ** ὅλας τὰς στερήσεις ταύτας, εἶναι ἀξιοθαύμαστον θέαμα ὁ ἔνθερμος ζῆλος καὶ ἡ ἀφοσίωσις τῆς φρουρᾶς μας. **Πόσοι** γενναῖοι ἄνδρες μετ' ὀλίγας ἡμέρας δὲν θέλει εἶσθαι πλέον εἰμῆ σκιαί, κατηγοροῦσαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου εἰς τὸν ἀγῶνα, ὅστις εἶναι ὁ ἀγὼν τῆς θρησκείας! **Οἱ** Ἀλβανοί, ὅσοι παραίτησαν τὰς σημαίας τοῦ Ρεσιτ πασᾶ, ἠνώθησαν μετὰ τοῦ Ἰμπραήμ. **Ἐν** ὀνόματι ὄλων τῶν ἐνταῦθα ἠρώων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ὁ Νότης Μπότσαρης, ὁ Παπαδιαμαντόπουλος, καὶ ἐγώ, ὅστις παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως ἐδιωρίσθην ἀρχηγὸς ἐνὸς στρατιωτικοῦ σώματος, σᾶς ἀναγγέλω τὴν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὠρισμένην ἀπόφασίν μας διὰ νὰ ὑπερασπισθῶμεν καὶ τὴν ὑστέραν σπιθαμὴν τῆς γῆς τοῦ Μεσολογγίου καὶ νὰ συνενταφιασθῶμεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς πόλεως, χωρὶς νὰ ἀκούσωμεν πρότασιν τινὰ συνθήκης. **Ἡ** τελευταία μας ὥρα ἤγγικεν. **Ἡ** ἱστορία θέλει μᾶς δικαιώσει καὶ οἱ μεταγενέστεροι θέλουν ἐλεεινολογήσει τὴν συμφορὰν μας. **Ἐγὼ** δὲ καυχῶμαι, διότι ἐντὸς ὀλίγου τὸ αἷμα ἐνὸς Ἑλβετοῦ, ἐνὸς ἀπογόνου τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου, μέλει νὰ συμμιχθῇ μὲ τὰ αἵματα τῶν ἠρώων τῆς Ἑλλάδος...».

Ο κλοιὸς γύρω ἀπὸ τὴν πόλιν εἶχε γίνεαι πλέον ἀσφυκτικός, ἐνῶ οἱ βομβαρδισμοὶ ἦταν ἀδιάκοποι καὶ ἀνηλεεῖς. **Τὰ** τροφίμα εἶχαν ἐκλείψει καὶ οἱ ἀσθένειες μάστιζαν τοὺς κατοίκους. **Ἀπὸ** τὶς 10 Μαρτίου εἶχε σταματήσει ἡ διανομὴ ἄρτου στὴν φρουρά. **Προκειμένου**, λοιπόν, νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ συσσίτιο, σφάζονταν καθημερινὰ οἱ γάτες, οἱ σκύλοι, τὰ γαιδούρια, τὰ

μουλάρια και τὰ ἄλογα. Στὴν πόλη δὲν ὑπῆρχαν οὔτε κὰν χόρτα, διότι οἱ ἀγροὶ βρισκόνταν ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος. Οἱ Μεσολογγῖτες εἶχαν πλέον πρόσβαση μόνο στὰ ἀλμυρῖκια πὺν φύτρωναν γύρω ἀπὸ τὴν λιμνοθάλασσα.

Ἡ Διευθυντικὴ Ἐπιτροπὴ ὄρισε μιὰ τριμελῆ ἐπιτροπὴ, ὑπὸ τὸν σωματάρχη Γ. Βάγια καὶ τοὺς ὑποσωματάρχες Σουλτάνη καὶ Γιάν. Ραζηκότζικα, οἱ ὁποῖοι περιφέρονταν σὲ ὅλες τὶς κατοικίες ἀναζητώντας κρυμμένα τρόφιμα. Κατόρθωσε νὰ συγκεντρώσει 1.200 ὀκάδες ἀλεύρι, τὸ ὁποῖο καὶ διένειμε χρησιμοποιώντας ἓνα κύπελλο ὡς μέτρο. Οἱ ἀπελπισμένοι Μεσολογγῖτες, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσουν τροφή, κυνηγοῦσαν μετὰ μανίας ἀκόμη καὶ καβούρια ἀπὸ τὴν λιμνοθάλασσα. Ἀφοῦ καταναλώθηκαν ὅλα τὰ ζῶα, οἱ κάτοικοι προσπάθησαν νὰ κορέσουν τὴν πείνα τοὺς μὲ ποντίκια, ἐνῶ ἀναφέρθηκαν καὶ περιστατικά νεκροφαγίας...

* * *

Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς φρικτὲς συνθῆκες καὶ μετὰ ἀπὸ μιὰ ἀποτυχημένη προσπάθεια τοῦ Ἀνδρέα Μιαοῦλη νὰ ἀνεφοδιάσει τὴν πόλη διὰ θαλάσσης (30 Μαρτίου 1826), οἱ ἀρχηγοὶ τῶν πολιορκημένων ἀποφάσισαν νὰ ἐπιχειρήσουν ἔξοδο.

Τὰ χαράματα τῆς 9ης Ἀπριλίου ὄπλαρχηγοί, πρόκριτοι καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ συγκεντρώθηκαν στὸ σπίτι τοῦ Τζαβέλα καὶ ἀποφάσισαν νὰ ἐκτελέσουν ὅλους τοὺς αἰχμαλώτους –καὶ ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἐφαρμόστηκε– «νὰ σφάξει ὁ ἓνας τοῦ ἀλλοινοῦ τὴν οἰκογένειαν», ἀλλὰ ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἀποτράπηκε ἀπὸ τὸν Ἐπίσκοπο Ρωγῶν, καὶ νὰ μεταφέρουν τοὺς τραυματισμένους ἀγωνιστὲς στὰ πιὸ ὀχυρωμένα σπίτια, ὥστε νὰ πέσουν μαχόμενοι καὶ νὰ μὴν παραδοθοῦν.

Ὅταν γνωστοποιήθηκαν οἱ ἀποφάσεις ἄρχισαν οἱ προετοιμασίες «μὲ τόσην ἀταραξίαν, μὲ τόσην εὐχαρίστησιν, μὲ τόσα γέλια, ὥστε κανένας, οὔτε ὁ ἔσχατος ἄνθρωπος δὲν ἐσυλλογίζετο πὼς ἐμελλεν τάχα νὰ σωθῆ». Οἱ γυναῖκες μάζευαν τὰ ἐλαφρότερα ἀναγκαῖα εἶδη, οἱ ἄνδρες ἐτοίμαζαν τὶς ξύλινες

φορητὲς γέφυρες πού θὰ τὶς χρησιμοποιοῦσαν γιὰ νὰ περάσουν τὴν τάφρο πού εἶχαν ἀνοίξει οἱ Τοῦρκοι γύρω ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι, μετέφεραν τοὺς πληγωμένους, τοὺς ἀρρώστους καὶ τοὺς γέροντες στὰ ὀχυρωμένα σπίτια, ἔθαψαν στὴ γῆ τὰ πιεστήρια τοῦ τυπογραφείου καὶ διεσκόρπισαν τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ μὴ δοθοῦν «τὰ ἅγια τοῖς κυσί, καὶ εἰς τοὺς χοίρους οἱ μαργαρίται» καὶ ἔσπαζαν καὶ ἀχρήστευαν ὅτι πολεμικὸ ὑλικὸ δὲν μποροῦσαν νὰ μεταφέρουν.

Ἰωάννης Παπαδιαμαντό-πouλος (Πρεσβύτερος, 1766-1826).

Τὸ μεσημέρι τῆς 10ης Ἀπριλίου συγκεντρώθηκαν στὸν προμαχῶνα τοῦ Μακρῆ οἱ ὄπλαρχηγοί, μαζί μὲ τὸν πρόεδρο τῆς Διευθυντικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἰωάννη Παπαδιαμαντόπουλο καὶ τὸν ἐπίσκοπο Ρωγῶν Ἰωσήφ, γιὰ νὰ καταρτίσουν τὸ σχέδιο τῆς Ἐξόδου, τὸ ὁποῖο ὑπαγόρευσαν στὸν Κασομούλη, καὶ αὐτὸς ἀνέλαβε νὰ τὸ γνωστοποιήσει στοὺς πολιορκημένους.

Στὸν πρόλογο τοῦ σχεδίου ἀναφέρεται:

«**Ε**ν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος

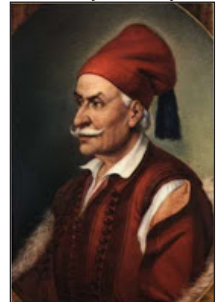
Βλέποντες τὸν ἑαυτὸν μας, τὸ στράτευμα καὶ τοὺς πολίτας ἐν γένει μικροὺς καὶ μεγάλους παρ' ἐλπίδα νστερημένους ἀπὸ ὅλα τὰ καταπείγοντα ἀναγκαῖα τῆς ζωῆς πρὸ 40 ἡμέρας καὶ ὅτι εκπληρώσαμεν τὰ χρέη μᾶς ὡς πιστοὶ στρατιῶται τῆς πατρίδος εἰς τὴν στενὴν πολιορκίαν ταύτην καὶ ὅτι, ἐὰν μίαν ἡμέραν ὑπομείνωμεν περισσότερον, θέλομεν ἀποθάνει ὄρθιοι εἰς τοὺς δρόμους ὅλοι.

Δημήτριος Μακρῆς (1772-1841).

Θεωροῦντες ἐκ τοῦ ἄλλου ὅτι μᾶς ἐξέλιπεν κάθε ἐλπίς βοθηείας καὶ προμηθείας, τόσον ἀπὸ τὴν θάλασσαν καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ξηρὰν (ὥστε νὰ δυνηθῶμεν) νὰ βασταῶμεν, ἐνῶ εὕρισκόμεθα νικηταὶ τοῦ ἐχθροῦ, ἀποφασίσαμεν ὁμοφώνως: **Ἡ** ἔξοδός μας νὰ γίνῃ βράδυν εἰς τὰς δύο ὥρας τῆς νυκτὸς τῆς 10 Ἀπριλίου, ἡμέραν Σάββατον καὶ ξημερώνοντας τῶν Βαΐων, κατὰ τὸ ἐξῆς σχέδιον, ἢ ἔλθῃ ἢ δὲν ἔλθῃ βοήθεια (...).

Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο, οἱ πολιορκημένοι θὰ περνοῦσαν ἀπὸ τὶς ξύλινες γέφυρες ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ τείχους πού ἔβλεπε πρὸς τὴν Ναύπα-

Νότης Μπότσαρης (1756-1841).

Άθανάσιος Ραζή-Κότσικας.

κτο χωρισμένοι σὲ τρία σώματα («κολῶνες»).

Τὰ δύο πρώτα, αποτελούμενα ἀπὸ ἄνδρες τῆς Φρουρᾶς μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ ἓνα τὸν Δημήτριο Μακροῦ καὶ τὸ ἄλλο τὸν Νότη Μπότσαρη, θὰ ἔκαναν τὴν Ἔξοδο ἀπὸ τὶς γέφυρες τῆς «Λουνέτας» καὶ τὸν «Ρήγα» καὶ τὸ τρίτο, αποτελούμενο ἀπὸ τοὺς Μεσολογγίτες καὶ τὰ γυναικόπαιδά τους μὲ ἐπικεφαλῆς ντόπιους ἀρχηγούς, πιθανὸν τὸν Θανάση Ραζή-Κότσικα καὶ τὸν Μῆτρο Δεληγεώργη, πού τὰ πλευρὰ του θὰ προστάτευε ἡ Φρουρὰ τῆς Κλεισόβας, θὰ ἔβγαινε ἀπὸ τὶς γέφυρες «Μονταλαμπέρτ» καὶ «Στουρνάρη». **Σ**ημεῖο συνάντησης εἶχε ὀριστεῖ ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Συμεών.

Ο Ἰμπραήμ, ὅμως, πού γνώριζε, ἀπὸ προσδοσία ἢ ἀπὸ μαρτυρία ἑνὸς φυγάδα πού αἰχμαλωτίστηκε, τὴν ἀπόφαση τῆς Ἐξόδου καὶ τὸ σημεῖο ἀπὸ ὅπου θὰ τὴν ἐπιχειροῦσαν –ἀλλὰ ὄχι τὴν ὥρα καὶ τὸν τρόπο– παρέταξε τὶς τακτικὲς δυνάμεις καὶ τὸ πεζικὸ κοντὰ στὸ τεῖχος, ἀνέπτυξε τὸ ἵππικὸ στὴν πεδιάδα καὶ στοὺς πρόποδες τοῦ Ζυγοῦ ἔβαλε τοὺς Ἀλβανοὺς κρυμμένους πίσω ἀπὸ βράχια καὶ ἀπὸ προμαχῶνες καὶ μέσα σὲ φαράγγια.

Μῆτρος Δεληγεώργης (1785-1860).

* * *

Μονὴ τοῦ Ἁγίου Συμεών.

Όταν ὅλα ἦταν ἔτοιμα γιὰ τὴν Ἔξοδο, «ὁ περιπαθέστερος ἀποχαιρετισμὸς ἀπὸ ὅσους μνημονεύει ἡ ἱστορία ἐγένετο». **Σ**υνταρακτικὲς σκηνὲς περιγράφονται. **Π**ολλοὶ συγγενεῖς, φίλοι καὶ κυρίως γυναῖκες τὴν τελευταία στιγμή

ἀποφάσισαν νὰ μείνουν καὶ νὰ πεθάνουν μὲ τοὺς δικούς τους.

Ο συνήθης ἀποχαιρετισμὸς ἦταν «καλὴν ἀντάμωσιν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον!», πού σήμαινε ὅτι ὅλοι ἦταν ἀποφασισμένοι καὶ κανεὶς δὲν φοβόταν τὸ θάνατο.

Τὸ ἡλιοβασίλεμα ἄρχισαν νὰ συγκεντρώνονται στὶς προκαθορισμένες θέσεις. **Σ**τὶς 6.30 ἀκούστηκαν πυροβολισμοὶ πάνω στὴν κορυφὴ τοῦ ὄρους Ζυγοῦ. **Ἦ**ταν τὸ σύνθημα γιὰ τὴν παροχὴ βοήθειας ἀπ' ἔξω. **Ο** Ἰμπραήμ τὸ κατάλαβε καὶ κινήτοποίησε τὶς δυνάμεις του.

Οὶ πολιορκημένοι γύρω στὶς 9 βγῆκαν ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ τεῖχους, ἔστησαν τὰ γεφύρια τους στὴν πρώτη (τὴν

νέα) τάφρο του Ἰμπραήμ καὶ καθὼς περνούσαν δέχτηκαν τὰ πρῶτα πυρὰ τοῦ ἐχθροῦ. **Γ**ιὰ νὰ προφυλαχθοῦν ἔπασαν καταγῆς στὸ πλάτωμα ἀνάμεσα στὴν νέα καὶ τὴν παλαιὰ τάφρο (ποῦ ὑπῆρχε καὶ στὴν πρώτη πολιορκία, τὸ 1822).

Ἐκεῖ περιμέναν περίπου μία ὥρα νὰ χτυπήσουν οἱ ἀπ' ἔξω, νὰ ἀπασχολήσουν τὸν ἐχθρό, γιὰ νὰ περάσουν αὐτοὶ τὴν δευτέρη τάφρο. **Ἀ**λλὰ ἔφυγαν τὰ σύννεφα καὶ τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ φώτισε τὴν περιοχή. **Ο**ἱ ἀπ' ἔξω δὲν χτύπησαν καὶ καθὼς δὲν τοὺς κάλυπτε τὸ σκοτάδι ἀποφάσισαν νὰ κάνουν μόνοι τους ἔφοδο. **Σ**τὴν ἀρχὴ ψιθυριστὰ ἀπὸ στόμα σὲ στόμα πέρασε ἡ ἀπόφαση καὶ **«**τρομερὸς ἀλαλαγμὸς ἠκούσθη ἐν ταυτῶ ἀπὸ τὸ στόμα τῶν Ἑλλήνων ἐπάνω τους, ἐφώναξαν ὅλοι μὲ μίαν φωνὴν καὶ ὤρμησαν μὲ μαχαίρας καὶ τουφέκια εἰς τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον**»**.

Οἱ ἄνδρες τῆς Φρουρᾶς, ἐνωμένοι σ' ἓνα σῶμα τώρα, γιὰτι **«**δὲν ἐστοχάσθησαν συμφέρον νὰ διαιρεθῶσι, καθὼς ἦτον τὸ σχέδιον πρότερον**»**, διέσπασαν τὶς γραμμὲς τοῦ ἐχθρικοῦ πεζικοῦ καὶ ἀνοιξαν δρόμο, ἀλλὰ σὲ λίγο βρέθηκαν ἀντιμέτωποι μὲ τὸ ἵππικό, τὸ ὁποῖο, ἐπίσης, διασκόρπισαν. **Ἦ**στερα ἀπὸ τετράωρη μάχη ἔφθασαν στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ, στὸν Ἅγιο Συμεών, πιστεύοντας ὅτι ἐκεῖ εἶναι ἀσφαλισμένοι.

Ἐκεῖ, ὅμως, τοὺς περιμέναν πάνω ἀπὸ 3.000 Ἀλβανοὶ ὑπὸ τὸν Μουστάμπεην Καφζέζην, τοὺς ὁποίους, ὅμως, μ' ἓναν ἐλιγμὸ τοῦ Δημητρίου Μακροῦ – ποῦ τοὺς χτύπησε ἀπὸ πίσω – ἐξουδετέρωσαν. **Τ**αυτόχρονα ἤρθε καὶ δύναμη ἀπὸ τοὺς ἔξω μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς ὀπλαρχηγούς Εὐαγγέλη Κοντογιάννη, Γιαννούση Πανομάρα, Φαρασλή, Γ. Κόρακα, Ν. Κόπελο καὶ ἄλλους, ἐπειδὴ ὁ Καραϊσκάκης ἦταν ἄρρωστος.

Ἀφοῦ ἀπέκρουσαν τοὺς Ἀλβανούς ἄρχισαν νὰ ἀνεβαίνουν τὸν Ζυγὸ. **Ἦ**στερα ἀπὸ πορεία τριῶν ἡμερῶν ἔφθασαν στὴν Δερβέκιστα, χωριὸ τοῦ Ἀπόκουρου, ὅπου ξεκουράστηκαν δύο μέρες. **Ἀ**πὸ ἐκεῖ διὰ μέσου τοῦ Πλατάνου, χωριοῦ τῶν Κραβάρων, ἔφθασαν στὰ Σάλωνα. **Ἀ**πὸ ἐκεῖ στὴν Ντομπρένα ὅπου ἐπιβιβάστηκαν σὲ πλοῖα καὶ διαπεραιώθηκαν στὴν Περαχώρα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ ἔφθασαν στὶς 16 Μαΐου στὸ Ναύπλιο.

* * *

Δὲν εἶχε, ὅμως, τὴν ἴδια τύχη τὸ τρίτο σῶμα, πού ἀποτελοῦνταν κυρίως ἀπὸ γυναικόπαιδα. Ἐνῶ συνεχιζόταν μὲ ὀρμὴ ἡ Ἔξοδος, τὴν ὁποία δὲν μπορούσαν νὰ ἀνακόψουν οἱ ἐχθρικές δυνάμεις, ἀκούστηκε ἀπὸ τὸ σῶμα αὐτὸ μία φωνή: «ὀπίσω, ὀπίσω, εἰς ταῖς τάμπιαις». Ἐπικράτησε πανικός καὶ σύγχυση καὶ δημιουργήθηκε ἡ ἐντύπωση, ὅτι καὶ τὰ προπορευόμενα σώματα ὀπισθοχωροῦσαν. Ὅποτε καὶ αὐτοὶ γύρισαν πίσω στὴν πόλη. Στὸ μεταξὺ δυνάμεις τῶν πολιορκητῶν εἶχαν μπεῖ στὴν πόλη καὶ ἔτσι βρέθηκαν ἀντιμέτωποι καὶ ἄρχισε μάχη σῶμα μὲ σῶμα.

Ἡ ἀντίσταση κράτησε μία ἕως δύο μέρες. Ὅταν οἱ Τοῦρκοι, πού ἔσφαζαν γυναῖκες καὶ παιδιὰ, ἔφθασαν πάνω στὰ κανονοστάσια, ὁ γέροντας Σουλιώτης ἱερέας Διαμαντῆς «**παραφυλάττων τὴν ὑπόνομον, ὅταν εἶδεν ἱκανὸν ἀριθμὸν ἐχθρῶν συσσωρευμένον ἐπάνω εἰς τὸ κανονοστάσιον, ἔβαλε φωτιάν, καὶ ἔτίναξεν εἰς τὸν ἀέρα ὀλόκληρα τάγματα βαρβάρων, ἐξαγοράσας πολλὰ ἀκριβὰ τὸ ὀλίγον γεροντικὸν αἷμά του**». **Τὸ** ἴδιο ἔγινε καὶ στὰ ὄχυρωμένα σπίτια ὅπου, ὅταν ἔμπαιναν μέσα οἱ Τοῦρκοι, οἱ Μεσολογγῖτες «**εὐθύς ἔβανον φωτιάν εἰς τὴν πυριτοθήκην, καὶ κατεστρέφοντο μαζὶ καὶ νικῶντες καὶ νικώμενοι**».

Στὴν μεγαλύτερη πυριτιδαποθήκη, ὅπου εἶχαν συγκεντρωθεῖ τὰ περισσότερα γυναικόπαιδα, τὴν ἔκρηξη προκάλεσε ὁ γέροντας Χρῆστος Καψάλης: «**καὶ ἔξαφνα ἀνεστράφη ὅλη ἡ περιοχὴ καὶ κατεδαφίσθησαν ὄλαι αἱ πλησίον οἰκίαι· ἔρράγη τὸ ἔδαφος· ἄνοιξαν χάσματα φρικτῶδη καὶ κατεπατήθη ὅλη ἡ περιοχὴ ἐκείνη ἀπὸ τὴν θάλασσαν**».

Στὸ νησάκι Ἀνεμόμυλος, πού ἦταν τὸ τελευταῖο ὄχυρὸ καὶ κράτησε ὡς τὶς 12 Ἀπριλίου, οἱ ὑπερασπιστές του «**ἔβαλαν καὶ αὐτοὶ φωτιάν εἰς τὴν πυριτοθήκην καὶ συνετάφησαν μετὰ τῶν ἐχθρῶν**».

* * *

Μεταξὺ ἐκείνων πού ξέφυγαν (1.300 μαχητὲς καὶ περίπου ἑκατὸ γυναικόπαιδα) ἦταν οἱ Νότης Μπότσαρης, Δημήτριος Μακροῆς, Κίτσος Τζαβέλας, Χρῆστος Φωτομάρας κ.ἄ.

Ἀνάμεσα στὸ πλήθος πού ἐπέστρεψε καὶ σφιαγιάστηκε μέσα στὴν πόλη βρίσκονταν ὁ ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ (ὁ

ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης τῶν πολιορκημένων), ὁ Γιάκομ Μάγερ, ὁ Μιχαήλ Κοκκίνης (τειχοποιός-ἀρχιτέκτων) καὶ ὅσοι ἀνατινάχτηκαν μαζί με τὸν Χρῆστο Καψάλη στὶς πυριτιδαποθῆκες.

Υπολογίζεται ὅτι ἐκείνη τὴν ἡμέρα –Κυριακὴ τῶν Βαΐων– πυρπολήθηκαν 2.000, ἄλλοι 3.000 σκοτώθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἄλλοι χίλιοι αἰχμαλωτίστηκαν.

Ετσι ἔπεσε τὸ Μεσολόγγι ὕστερα ἀπὸ δωδεκάμηνη πολιορκία. **Ο** Ἰμπραήμ μπήκε σὲ μιὰ νεκρὴ πόλη: «...ἓνας σωρὸς ἐρειπίων, στάκτης, πετρῶν καὶ πτωμάτων ἔμειναν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐχθροῦ».

Αλλὰ οὐσιαστικὰ τὸ Μεσολόγγι δὲν ἔπεσε, διότι, ὅπως ἔγραψε στὴν Διοίκηση στὶς 12 Ἀπριλίου 1826 ἡ Φρουρὰ ἀπὸ τὴν Δερβέκιστα: «**Η** πείνα, ὅμως, τὸ ἐπαράδωσεν, ἀλλὰ μὴν φοβεῖσθε, διότι ἐκεῖνοι ὅπου ἐβαστοῦσαν τὸ Μεσολόγγιον, οἱ περισσότεροι ἐγλύτωσαν μετὰ τὸ σπαθί».

Γιὰ τὶς ἀπώλειες τῶν δύο πλευρῶν ὑπάρχουν ἀντιφατικὲς ἐκτιμήσεις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ξένων χρονικογράφων. **Κ**ατὰ τοὺς Ἕλληνες, ἀπὸ τοὺς 3.500 ἄνδρες τῆς Φρουρᾶς διασώθηκαν περίπου 2.000 – 2.500 καὶ σκοτώθηκαν ἢ αἰχμαλωτίστηκαν σχεδὸν ὅλα τὰ γυναικόπαιδα. **Ε**νῶ ὑπολογίζουν, ὅτι ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς χάθηκαν οἱ μισοί, περίπου 5.000.

Κατὰ τοὺς ξένους, χάθηκαν 3.000 Ἕλληνες καὶ αἰχμαλωτίστηκαν 5.000 ἢ 6.000 γυναικόπαιδα, ἐνῶ οἱ ἀπώλειες τῶν Τουρκοαἰγυπτίων ἔφθασαν τοὺς 4.000 ἄνδρες.

Ανάμεσα σ' αὐτοὺς ποὺ ἔπεσαν μαχόμενοι κατὰ τὴν Ἔξοδο ἦταν οἱ ὀπλαρχηγοὶ Νικολὸς Σπορνάρης, Θανάσης Ραζή-Κότσικας, Ἀνδρέας Γριβογεώργης, Κώστας Σιαδήμας, Γιάννης Ἀγγελῆς καὶ ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, πρόεδρος τῆς Διευθυντικῆς Ἐπιτροπῆς, ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ, ὁ μηχανικὸς Μιχαήλ Πέτρου Κόκκινης, ὁ τυπογράφος Δ. Μεσθενναῖος καὶ γόνοι ἱστορικῶν οικογενειῶν τοῦ Μεσολογγίου: Ἀναστάσιος Παλαμᾶς, Πέτρος Γουλιμῆς, Κωνσταντῖνος Τρικούπης, Γεώργιος Φαράντος καὶ Κωνσταντῖνος Καρπούνης.

Στὴν Ἔξοδο, ἐπίσης, φονεύθηκαν σχεδὸν ὅλοι οἱ φιλέλληνες (περίπου 15) ποὺ βρισκόνταν στὸ Μεσολόγγι. **Ο** Ἑλβετὸς

Ἰωάννης-Ἰάκωβος Μάγερ (Johann-Jacobi Meyer), ἐκδότης τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν», οἱ Γερμανοὶ Νχίτμαρ (Dittmar), Ντελάουνι (Delaunay), Στίτσελμπεργκερ (Stitjelberger), Λίμπχοβ (Lübtow), Κλέμπε (Klembe), Ρόονερ (Rosner), ὁ Ἰταλὸς Τζιακομούτσι (Giacomuzzi) καὶ οἱ ἐθελοντὲς Μεβιέ, Σχιεφάου, Σιπάνου, Λάτερβαχ, Ντιρσάβσκι (Diersawski), Ρίντεζελ (Riedesel) καὶ Ραζιέρι.

Ὁ μελετητὴς τῆς θυσίας τοῦ Μεσολογγίου καταλαμβάνεται ἀπὸ θλίψη, ὅταν διαπιστώνει ὅτι ἡ καταστροφή τῆς Ἱερῆς πόλης μποροῦσε νὰ ἀποφευχθεῖ. Ὁ Καραϊσκάκης, πού εἶχε περάσει στὴν Στερεὰ ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1825, ἀφοῦ πέτυχε νὰ ἀνασυντάξει τὶς ἐπαναστατικὲς δυνάμεις καὶ νὰ συσπειρώσει τοὺς ἀρματωλοὺς, ζητοῦσε ἐπίμονα τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Διοίκηση. Αὐτὴ, ὅμως, ἀδιαφόρησε γιὰ τοὺς πολιορκημένους, καθὼς οἱ Μεσολογγῖτες δὲν ἦταν μέσα στὸ πολιτικὸ παιχνίδι πού παιζόταν γιὰ τὶς ἐκλογὲς τῆς Ἐθνοσυνέλευσης. Ὁ Σπυρομήλιος, μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς πού πῆγε στὸ Ναύπλιο, γράφει: «Ἀφ' οὐ ἐπληροφορήθησαν τῶ ὄντι ὅτι δὲν ἐμελετούσαμεν νὰ ἐνισχύσωμεν κανέν κόμμα, ἀδιαφόρησαν ὅλα τὰ κόμματα ἀπὸ ἡμᾶς, καὶ ἐνῶ τοὺς ὠμιλοῦσαμεν διὰ τὸ Μεσολόγγιον ὅλοι ἔλεγον τὸ “ναί, ἔχετε δίκαιον”, ἀλλὰ δὲν ἐσύμπραττον ὑπὲρ αὐτοῦ μὲ ζῆλον»...

* * *

«**Ἡ θυσία** τοῦ Μεσολογγίου προώθησε τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα, ὅσο καμιὰ ἑλληνικὴ νίκη», γράφει ὁ Ἀπ. Βακαλόπουλος. Πράγματι ἀναζωπύρωσε σὲ ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη (ἀκόμη καὶ στὴν Αὐστρία) καὶ τὴν Ἀμερικὴ τὸ φιλελληνισμὸ ὄχι μόνον συγγραφέων καὶ καλλιτεχνῶν, ἀλλὰ καὶ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν.

Ἡ κοινὴ γνώμη ἐξέφρασε τὴν δυσφορία τῆς γιὰ τὴν ἀπραξία τῶν κυβερνήσεων, ὅπως καὶ ἐφημερίδες, οἱ ὁποῖες μὲ ἄρθρα τοὺς ζητοῦσαν τὴν ἀπο-

φασιστική επέμβαση τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων γιὰ νὰ τεθεῖ τέρμα στὸ ἑλληνικὸ δρᾶμα.

Ένα νέο κῦμα φιλελληνισμοῦ ἀναδύθηκε μετὰ τὴν ἀμαύρωση τοῦ Ἀγῶνα, ἐξαιτίας τοῦ ἐμφύλιου σπαραγμοῦ. **Αὐ**τὸ μὲ τὴν σειρὰ του ἐπηρέασε ἐμμέσως τὴν εὐρωπαϊκὴ διπλωματία γιὰ τὰ ἔθνικὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων. **Π**ολλὰ ἔργα, ζωγραφικὰ, λογοτεχνικὰ καὶ ἄλλα, ἀπαθανάτισαν τὴν θυσία τῶν Μεσολογγιτῶν.

Παντοῦ ἰδρύνονται φιλελληνικὲς ἐταιρεῖες καὶ διενεργοῦνται ἔρανοι, συγκεντρώνονται χρήματα καὶ στέλνονται τρόφιμα καὶ ἄλλα ἐφόδια στοὺς μαχόμενους Ἕλληνας.

Ο Καποδίστριας προφήτευσε ἐκτιμώντας τὸν ξεσηκωμὸ καὶ τὶς ἀντιδράσεις στὴν Εὐρώπη, σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἀδελφὸ του Βιάριο στὶς 18 Ἀπριλίου 1826, ὅτι τὸ θλιβερὸ γεγονός τοῦ Μεσολογγίου δὲν ἔπρεπε νὰ ἀπελπίσει τοὺς Ἕλληνας, γιὰτὶ σ' αὐτὸ ἔβλεπε τὴν ἀρχὴ τῆς σωτηρίας τους. **Δ**εκαοχτὼ μῆνες μετὰ, στὶς 8 Ὀκτωβρίου 1827, οἱ στόλοι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων μὲ τὴν Ναυμαχία στὸ Ναβαρίνο βοήθησαν ἀποφασιστικὰ νὰ δικαιωθεῖ ὁ ἀγῶνας τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

* * *

Τὸ Μεσολόγγι ἀπελευθερώθηκε στὶς 11 Μαΐου 1829. **Τὸ** 1937 ἀναγνωρίστηκε ὡς «Ἱερὰ Πόλις» καὶ ἡ Κυριακὴ τῶν Βαΐων ὀρίστηκε ὡς ἐπέτειος τῆς Ἑξόδου.

*Τῶν ὑπὲρ τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος ἡμῶν
εὐκλεῶς ἀγωνισαμένων καὶ ἐνδόξως πεσόντων
ἐν τοῖς ἱεροῖς τοῦ Ἔθνους ἡμῶν ἀγῶσι,
καὶ δὴ ἐν τῇ πολιορκίᾳ καὶ τῇ Ἑξόδῳ τοῦ Μεσολογγίου,
Αἰωνία ἡ μνήμη!*

(*) Πηγὴ: <https://el.wikipedia.org>, <https://www.sansimera.gr>, <https://history1821.wordpress.com> • Ἐπιμέλ. ἡμετ.